

1

Kultura organowa Europy wobec współczesnych zagrożeń i wyzwań

Organ culture of Europe in the face of contemporary threats and challenges

Sebastian Bernat

ORCID: 0000-0001-7224-6534

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
W LUBLINIE

ABSTRACT

Organ culture, which is mainly composed of organ instruments and their manufacture, music, concerts, festivals related to organs and their public reception, is increasingly a subject of research interest. The aim of the article is to present the current situation of organ culture in Europe, especially in Poland. The analysis of statistical data made it possible to recognize the potential of individual European countries in the field of organ instruments. Interviews with experts were the main source of information on contemporary threats and challenges, including those related to the COVID-19 pandemic. Finally, attention was drawn to the multidimensionality of the subject of organ culture and new research perspectives in the presented topic.

Wprowadzenie

Współczesny świat podlega licznym zagrożeniom, wśród których szczególne miejsce zajmują zmiany klimatu oraz zagrożenia epidemiczne (Katastrofy i zagrożenia 2008). Te ostatnie, pod hasłem pandemii COVID-19/koronawirusa SARS-CoV-2, od marca 2020 r. w znaczący sposób wpłynęły na zdrowie mieszkańców oraz rozwój społeczno-gospodarczy wszystkich krajów świata (*World Health Organization*). Dlatego poszukiwane są sposoby łagodzenia wpływu zagrożeń na życie społeczeństw, w tym na kulturę, stanowiącą rezultat ich działalności. Są to jedne z wielu wyzwań współczesnego świata, które obok konsekwencji trwającego od lutego 2022 r. konfliktu zbrojnego na Ukrainie dominują w dyskursie publicznym.

Organy piszczalkowe są obecne niemal we wszystkich krajach Europy i stanowią ważny element wyposażenia wielu zabytkowych i współczesnych obiektów sakralnych oraz sal koncertowych, których akustyka i wystrój przyczyniają się do ich odbioru (M.R. Kearney 2020). Jako ewoluujący w czasie instrument noszą znamiona epoki, w której powstały (M. Šerčer, Z. Kavić 2013).

Organy są „żywym organizmem”, mechanizmem, którego elementy ulegają stopniowemu zużyciu (M. Trzaskalik-Wyrwa 2006). Wiele zabytkowych instrumentów na skutek długotrwałego użytkowania, nieraz wielowiekowego, z postępem procesów starzenia się traci sprawność lub przestaje funkcjonować. Wówczas tracą swoją istotną wartość jako narzędzia do generowania muzyki. Wiele zabytkowych organów w Europie przestało istnieć w wyniku oddziaływania różnych czynników. Niszczyły je warunki klimatyczne, ulegały biologicznej dewastacji ze strony owadów drzewnych, podlegały przebudowom dokonywanym przez organmistrzów dopuszczających się daleko idących ingerencji w ich stronę techniczną i brzmieniową. M. Urbańczyk (2011) wyróżnił następujące zagrożenia dla organów: zniszczenia biologiczne, czynniki atmosferyczne, zagrożenia ze strony ogrzewania w kościołach, zniszczenia spowodowane przez człowieka oraz zagrożenia ze strony klęsk żywiołowych (pożary, powódzie, huragany). Do tej grupy włączył także wojny (działania militarne).

W świetle *Zurich Resolution* (2011) organy są w Europie dobrem kulturowym o zasięgu światowym. Organy i muzyka organowa wzmacniają tożsamość kulturową mieszkańców Europy, pielęgnują dialog z innymi kulturami, odwołują się do tradycji, przechowują spuściznę wielu pokoleń. Zauważono jednak, że w dobie gwałtownych zmian dziedzictwu organowemu grozi utrata uwagi i uznania, na jakie zasługuje. Dlatego prowadzone badania nad historycznymi organami ukierunkowane są na zachowanie ich unikalnego brzmienia, podlegającego zmianom związanym z upływem czasu i oddziaływaniem czynników środowiskowych na materiały, z którego są wykonane (J. Angster, A. Miklos 1995; C. Chiavari i in. 2008; A. Alescio, M. Sebastianelli 2010; C.J. Bergsten i in. 2020).

Tematyka organów jest podejmowana przede wszystkim w publikacjach organologicznych, których autorzy koncentrują się głównie na konkretnych instrumentach organowych, ich historii oraz twórcach (m.in. K. Urbaniak 2013; W. Łyjak 2017). Publikowane są prace odnoszące się do miast i regionów (m.in. P. Rosiński 1992; M. Szymanowicz 1997; M. Dorawa 2011; M. Trzaskalik-Wyrwa 2016). Badane są też dzieje warsztatów organmistrzowskich (m.in. G. Poźniak 2020). Osobno należy traktować prace na temat muzyki organowej i jej percepcji (m.in. J. Stefek 2018; M. Szoka 2021). Rzadkością są publikacje przekrojowe i popularyzatorskie dotyczące organów (m.in. J. Erdman 1992; M. Urbańczyk 2011; G. Poźniak 2018; S. Bernat 2022). W większości prac pomijana jest rola różnych czynników składających się na kulturę organową, rozumianą jako całość zagadnień związanych z organami i muzyką organową (M. Babnis 2012). Kulturę organową tworzą przede wszystkim instrumenty organowe i ich wytwórstwo, muzyka, koncerty, festiwale związane z organami i stosunek społeczeństwa do organów i muzyki organowej związany z miejscem organów i muzyki organowej w świadomości odbiorców. M. Babnis (2012) do kultury organowej zalicza także wykształcenie i działalność organmistrzów i organistów, rzeczoznawców organów, publikacje na temat organów i muzyki organowej oraz formy ich promocji. Wyodrębnienie kultury organowej w obrębie kultury muzycznej jest według niego uzasadnione szczególnym miejscem organów i muzyki organowej w kulturze, wynikającym m.in. z ich związku z kultem religijnym. Organy w wielu odda-

lonych od kulturalnych centrów miejscowościach były/są często jedynym instrumentem profesjonalnym, którego brzmienie stanowiło dla lokalnej społeczności wzorzec kształtujący ich „smak muzyczny”. Szczególną częścią kultury organowej jest dziedzictwo organowe, odnoszące się do artefaktów (budownictwo organowe, instrumenty), ludzi (organmistrzowie, organiści, odbiorcy) oraz elementów niematerialnych (kompozycje, wykonawstwo, improwizacje, koncerty i festiwale), odzwierciedlających różne tradycje i style na przestrzeni wieków.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja aktualnej sytuacji kultury organowej w Europie, zwłaszcza w Polsce. Artykuł reprezentuje podejście geograficzne, zwłaszcza w zakresie geografii muzyki jako podobszaru badawczego geografii kultury/geografii człowieka. Geografia muzyki koncentruje się głównie na wzorcach lokalizacji i dyfuzji muzyki i jej instrumentarium oraz przestrzennych kontekstach wykonywania i konsumpcji muzyki (D. Kearney 2010).

Badania podjęto w celu odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jaki jest rozkład przestrzenny zasobu instrumentów organowych w poszczególnych krajach europejskich?
- Jakie są współczesne zagrożenia i wyzwania dla kultury organowej w Europie?

Realizacja celu badań wymagała wykorzystania wielu źródeł informacji i zastosowania różnych metod badawczych zgodnie z podejściem *Mixed-Methods Research* (J.W. Creswell, J.D. Creswell 2018). W pierwszej kolejności była to metoda *desk research* (analiza materiałów zastanych: publikacji naukowych i źródeł internetowych) na temat kultury organowej. Analiza danych statystycznych pozyskanych z publikacji K. Rensch (2011) umożliwiła rozpoznanie potencjału poszczególnych krajów Europy w zakresie instrumentów organowych. Oprócz zestawienia liczby organów piszczałkowych w poszczególnych krajach Europy obliczono dwa wskaźniki: gęstość instrumentów w odniesieniu do powierzchni kraju oraz liczba instrumentów na 1000 mieszkańców. Dla wymienionych wskaźników wykonano wizualizację kartograficzną w programie Microsoft Excel. Ponadto za pośrednictwem poczty elektronicznej na początku 2022 r. przeprowadzono wywiady z ekspertami w zakresie kultury organowej. Zaproszenie do udziału w badaniach wystosowano do specjalnie wyselekcjonowanego grona ekspertów związanych z uczelniami prowadzącymi badania nad zabytkowymi organami, wykonawców, organizatorów festiwali organowych oraz przedstawicieli organmistrzów i praktykujących organistów, których działalność obejmuje Europę, a nawet sięga poza nią. Spośród 30 zaproszonych osób zaproszenie przyjęło 9 osób. Byli to: ks. dr hab. Grzegorz Poźniak, dr hab. Krzysztof Urbaniak, dr hab. Małgorzata Trzaskalik-Wyrwa, dr Michał Szostak, dr Adam Tański, dr Filip Presseisen, dr Mateusz Rzewuski, mgr Zuzanna i Maciej Batorowie. Wszyscy wymienieni powyżej eksperci wyrazili zgodę na nieanonimowy udział w badaniu. Zadane im pytania dotyczyły współczesnych zagrożeń dla dziedzictwa organowego Europy, wpływu zmian klimatycznych i pandemii COVID-19 na dziedzictwo organowe Europy oraz współczesnych wyzwań dla ochrony dziedzictwa organowego Europy.

1. Potencjał organowy Europy

Pod względem liczby instrumentów w czołówce krajów są: Niemcy, Wielka Brytania, Włochy, Francja, Czechy, Niderlandy, Polska, Austria, Szwecja i Belgia, czyli kraje o bogatych tradycjach budownictwa organowego (tab. 1, ryc. 1–3). Drugi koniec rankingu tworzą: Czarnogóra, Bułgaria, Ukraina, Rosja, Estonia, Serbia, Łotwa, Litwa, Rumunia i Chorwacja, czyli kraje małe bądź takie, w których dominuje prawosławie. Po uwzględnieniu powierzchni kraju kolejność poszczególnych państw jest odmienna. Najwyższy wskaźnik gęstości instrumentów charakteryzuje: Niderlandy, Niemcy, Belgię, Czechy, Wielką Brytanię, Austrię, Włochy, Szwajcarię, Danię i Słowenię, zaś najniższy: Rosję, Bułgarię, Ukrainę, Czarnogórę, Rumunię, Serbię, Łotwę, Estonię, Finlandię i Norwegię. Natomiast wskaźnik liczby instrumentów na 1000 mieszkańców jest najwyższy w: Czechach, Austrii, Niemczech, Niderlandach, Szwecji, Danii, Słowenii, Wielkiej Brytanii, Włoszech i Słowacji, zaś najniższy w: Rosji, Bułgarii, Ukrainie, Czarnogórze, Rumunii, Serbii, Hiszpanii, Portugalii, Łotwie i Estonii.

Tab. 1. Organy piszczałkowe w poszczególnych krajach Europy na tle ich ogólnej charakterystyki

Państwo	Powierzchnia (w tys. km ²)	Liczba ludności (w tys.)	Gęstość zaludnienia (os./km ²)	Liczba instrumentów	Gęstość instrumentów (szt./km ²) *1000	Liczba instrumentów na 1000 mieszkańców
Austria	83,9	8382	100	7200	86	859
Belgia	30,5	10 868	356	4146	136	381
Bułgaria	111,0	7562	68	13	0,1	2
Chorwacja	56,5	4426	78	800	14	181
Czarnogóra	13,8	633	46	5	0,4	8
Czechy	78,9	10 526	134	10 000	127	950
Dania	43,1	5546	129	2865	66	517
Estonia	45,2	1340	30	160	4	119
Finlandia	338,4	5364	16	1400	4	261
Francja	544,0	62 962	116	12 000	22	191
Hiszpania	506,0	46 506	76	2525	5	54
Irlandia	70,2	4451	63	1800	26	404
Litwa	65,3	3297	51	480	9	146
Łotwa	64,6	2238	35	200	3	89
Niderlandy	41,5	16 602	400	9500	229	572
Niemcy	357,1	81 644	229	50 000	140	612
Norwegia	385,2	4888	13	1600	4	327
Polska	312,7	37 996	122	8000	26	209
Portugalia	92,1	10 643	116	900	10	85
Rumunia	238,4	21 444	90	500	2	23
Rosja	17 098,2	141 892	8	120	0,01	0,8

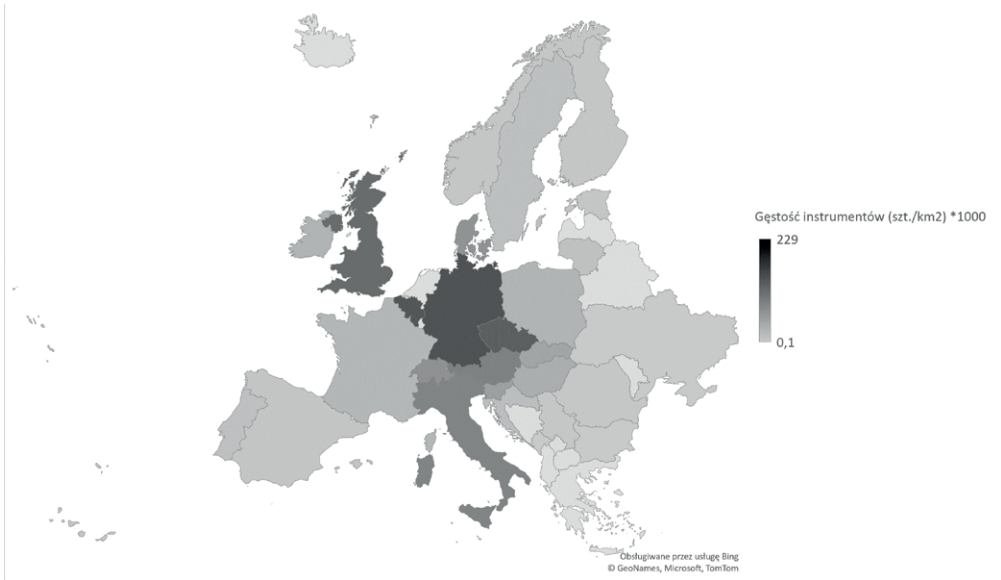
Serbia	77,5	7293	94	180	2	25
Słowacja	49,0	5431	111	2200	45	405
Słowenia	20,3	2051	101	1013	50	494
Szwecja	450,3	9381	21	4955	11	528
Szwajcaria	41,3	7807	189	2793	68	358
Ukraina	603,6	45 858	76	87	0,1	2
Węgry	93,0	10 005	108	3200	34	320
Wielka Brytania	243,1	62 227	256	27 500	113	442
Włochy	301,3	60 487	201	25 000	83	413

Oprac. własne na podstawie Rensch 2011

Ryc. 1. Liczba organów w poszczególnych państwach Europy (oprac. własne)

Wśród największych organów świata (*TOP 20*) jest w sumie 7 instrumentów zlokalizowanych w kościołach Europy: 4 w Niemczech (Pasawa, Norymberga, Kolonia, Paderborn) i 3 we Włoszech (Mediolan, Messyna, Bolonia). M. Szostak (2021) do największych organów Europy zalicza, oprócz wymienionych powyżej 4 instrumentów w Niemczech, także 2 we Włoszech (Mediolan, Messyna), 1 w Austrii (Wiedeń) i 1 w Polsce (Licheń Stary). Natomiast najstarsze czynne organy na świecie znajdują się w bazylice w Sion (Szwajcaria). Powstały około 1435 r. i posiadają 12 głosów (*Europe's Oldest Pipe Organs*). W Europie do grupy najstarszych zaliczamy również organy w Bolonii i Brescii (Włochy), Rysum, Kiedrich. Ostönnen (Niemcy), Alkmaar (Niderlandy), Tienen (Belgia), Évora (Portugalia).

Ryc.2. Gęstość organów w poszczególnych państwach Europy (oprac. własne)

Ryc.3. Liczba organów na 1000 mieszkańców w poszczególnych państwach Europy (oprac. własne)

W 2017 r. rzemiosło i muzyka organowa (*Organ craftsmanship and music*) w Niemczech zostały wpisane przez UNESCO na Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości (*Intangible Cultural Heritage*). UNESCO poprzez wpis doceniło umiejętności budownictwa organowego wypracowane w licznych warsztatach organmistrzowskich (i ich przekaz międzypokoleniowy) oraz powstałą tu muzykę organową jako uniwersalny język, sprzyjający porozumieniu międzyreligijnemu. Wiedza i specjalistyczne umiejętności potrzebne do pielęgnowania tego elementu dziedzictwa łączyły w ciągu dziejów współpracujących ze sobą rzemieślników, kompozytorów i muzyków. Przekazywane na ogół w sposób nieformalny stanowią ważny wyznacznik tożsamości wspólnotowej. Poprzez ten wpis, choć dotyczący w opinii społecznej tematu niszowego, doceniono wielowiekowe dziedzictwo organowe nie tylko jednego kraju, ale także całego świata i rozpoznano jego wkład w zrównoważony rozwój (M. Gerner 2021). Dla wzmocnienia wymienionego przesłania rok 2021 był obchodzony w Niemczech jako „Rok Organów”. Poprzez liczne inicjatywy organizowane w ciągu tego roku można było doświadczyć różnorodności organów i muzyki organowej, a przez to zainteresować się budownictwem organowym jako częścią światowego dziedzictwa kulturowego.

W Niemczech działa około 400 zakładów organmistrzowskich średniej wielkości (od 6 do 18 pracowników) oraz kilka większych, rodzinnych firm (od 30 do 60 osób), które zatrudniają w sumie około 2800 pracowników. Niektóre z nich są przedsiębiorstwami rodzinnymi od kilku pokoleń. Ochrona kultury organowej w Niemczech opiera się na wolontariuszach indywidualnych i licznych instytucjach. Poprzez inspirowanie i dyspozycyjność dla doniesień medialnych o organistach i organmistrzach, koncertach i budowie organów w środkach społecznego przekazu, członkowie „wspólnoty organowej” dbają bezpośrednio o to, aby kultura organowa była ważną częścią kultury tego kraju. Zauważono, że wydarzenia (wycieczki, warsztaty, koncerty) związane z organami, skierowane specjalnie do dzieci i młodzieży, są inwestycją w przyszłość.

Choć Polska w wymienionych klasyfikacjach nie wyróżnia się, to występują tu liczne instrumenty, zarówno zabytkowe, jak i współczesne. W internetowej bazie organów i zakładów organmistrzowskich opisano około 3300 instrumentów z całej Polski oraz 39 firm organmistrzowskich (*Musicam Sacram*). Do największych zaliczamy organy w: Licheniu Starym (bazylika, 157 realnych głosów), Wrocławiu (archikatedra, 151 głosów), Częstochowie-Jasnej Górze (bazylika, 120 głosów), Gdańsku-Oliwie (archikatedra, 111 głosów), Częstochowie (archikatedra, 118 głosów) (Szostak 2021). Natomiast za najstarsze czynne instrumenty uznawane są organy w Olkuszu i Kazimierzu Dolnym, pochodzące z początku XVII w. (J. Erdman 1992).

2. Zagrożenia i wyzwania dla kultury organowej w Europie

Jako główne współczesne zagrożenia dla dziedzictwa organowego Europy wymieniane są przez ekspertów przede wszystkim: niefachowe usługi organmistrzowskie, olbrzymie koszty przeprowadzanych prac restauracyjnych przy założeniu użycia historycznych technik organmistrzowskich, niepełna inwentaryzacja instrumentarium i klasyfikacja

stylistyczno-periodyczna istniejących obiektów, globalizacja trendów kulturowych, komercjalizacja, laicyzacja i sekularyzacja europejskich społeczeństw, stosunkowo niska świadomość użytkowników organów i ich gospodarzy (głównie duchowieństwa). Dostrzeżono także zastępowanie organów piszczalkowych w kościołach, a nawet w salach koncertowych instrumentami elektronicznymi, które mają za zadanie naśladowanie autentycznych organów piszczalkowych. Jednak, jak słusznie zauważyli m.in. M.R. Kearney (2020) czy G. Poźniak (2018), nawet najlepszy taki instrument ich nie zastąpi. Używanie imitatorów organów piszczalkowych powoduje, że wykonywaną na nich muzykę sprowadza się często tylko do funkcji użytkowej, mającej spełniać wymogi czysto liturgiczne (M. Urbańczyk 2011). W ten sposób pomija się wymiar estetyczny organów i ich brzmienia jako ważnego komponentu wnętrza obiektu, zarówno w aspekcie architektonicznym, jak i akustycznym. Dźwięk organów elektronicznych nie rozgrywa się bowiem w naturalnej przestrzeni i jest jedynie wprowadzany do tej przestrzeni za pomocą głośników. Po dłuższym odsłuchu ich brzmienie przestaje być ciekawe, wyczuwa się jego sztuczność, która staje się dla słuchacza dokuczliwa. Zgodzić się należy z M. Urbańczykiem (2011), że pomimo ciągłych udoskonaleń tego typu instrumentów, nawet stosowania „sztucznych” prospektów piszczalkowych, maskujących głośniki, organy elektroniczne należy traktować jako substytut prawdziwego instrumentu piszczalkowego, choć temat ten budzi nadal dyskusje społeczne. Jednak pozycja organów piszczalkowych wśród instrumentów nie jest zagrożona. W zabytkowych kościołach rekonstruowane są historyczne organy oraz sprowadzane (translokowane) są użytkowane instrumenty piszczalkowe z krajów Europy Zachodniej, które mogą dobrze zostać wkomponowane we wnętrza nowych kościołów i sal koncertowych po przeprowadzonej adaptacji do nowych warunków przestrzennych.

Zmiany klimatyczne nie zostały ocenione przez zdecydowaną większość ekspertów jako istotne czynniki wpływające na dziedzictwo organowe Europy. Oczywiście czynniki atmosferyczne (temperatura i wilgotność) w obiekcie, gdzie znajdują się organy, są ważne, jednak wpływ zmian klimatycznych nie został zbadany. Tylko jeden ekspert jednoznacznie stwierdził, że oddziaływanie to występuje i stanowi jedno z głównych zagrożeń dla dziedzictwa organowego Europy. Podkreślić należy, że realizowane są projekty, które mają na celu opracowanie nowych metod monitorowania i wykrywania w czasie rzeczywistym szkodliwych warunków otoczenia oraz procesów niszczących w odniesieniu do organów piszczalkowych (Bergsten i in. 2020).

Ocena wpływu pandemii COVID-19 na dziedzictwo organowe Europy okazała się niejednoznaczna. Oddziaływanie to dostrzegło wyraźnie zaledwie trzech ekspertów. Pandemia COVID-19 wpłynęła na ograniczenia w organizacji festiwalu i koncertów organowych, podobnie jak innych wydarzeń kulturalnych (por. A. Konior i in. 2020). Ich liczba uległa zmniejszeniu, a niektóre z nich zostały przeniesione do Internetu. Ponadto wraz z ograniczeniami w dostępności surowców potrzebnych do rekonstrukcji i budowy organów nastąpiło zmniejszenie dbałości o instrumentarium w niektórych ośrodkach. Zamknięcie granic przyczyniło się do przerw w dostawie surowców, materiałów oraz wzrostu kosztów restauracji organów historycznych i budowy nowych. Niektóre

firmy organmistrzowskie zbliżyły się nawet do granicy rentowności prowadzenia swej działalności. Wzrost cen skutkował odroczeniem bądź zaniechaniem przeprowadzenia prac organmistrzowskich. Jednak dostrzec także należy, że sytuacja pandemii COVID-19 wzmocniła rolę wirtualnej popularyzacji organów. Ich brzmienie w ramach okazjonalnych projektów i festiwali muzycznych jest dostępne wraz z kontekstem wizualnym szerokiemu gronu użytkowników Internetu. Popularność wirtualnej prezentacji organów i muzyki organowej daje możliwość zrozumienia trudnego czasu pandemii i wskazuje na tęsknotę publiczności za rzeczywistym przeżyciem muzycznym (M.R. Kearney 2020). Pomimo wysokiej jakości audio i video nic jednak nie zastąpi autentycznego doświadczenia na miejscu, wzbogaconego różnorodnością bodźców (S. Bernat 2021). Może być natomiast jego interesującą alternatywą. Projekty wirtualne umożliwiają dotarcie do wielu miejsc oddalonych od miejsca zamieszkania użytkowników Internetu zainteresowanych tematyką organową. Pozwalają także zajrzeć do wnętrza instrumentu. Sprawiają, że kultura organowa staje się bardziej dostępna. Zauważyć też należy, że ograniczenia związane z pandemią COVID-19 wpłynęły na upowszechnienie poznawania swoich regionów, najbliższych okolic miejsca zamieszkania, w tym dostrzegania tego, co dotychczas umykało uwadze, np. organów. Ponadto przemiany audiosfery (obniżenie poziomu hałasu) zachęcają do odkrywania na nowo różnorodnych brzmień otaczającej rzeczywistości (A. Michnik 2020), w tym także muzyki organowej. D. Spennemann i M. Parker (2020) wobec pandemii COVID-19 wskazują na konieczność rozpoznania, które dźwięki i krajobrazy dźwiękowe powinny być zachowane dla przyszłych pokoleń jako część dziedzictwa ludzkości. Niewątpliwie brzmienia organów i ich krajobrazy dźwiękowe na to zasługują choćby poprzez skojarzenie z *sacrum*, czyli sferą świętości, wokół której koncentrują się praktyki religijne (S. Bernat 2013). Szkoda, że za sprawą pandemii oraz niepewnej sytuacji geopolitycznej w Europie zaprzestano finansowania nowych projektów budowy organów lub rekonstrukcji organów historycznych. Podobne zaniechania mogą wiązać się w najbliższym czasie z konsekwencjami konfliktu zbrojnego na Ukrainie.

Jako najważniejsze wyzwania dla ochrony dziedzictwa organowego Europy wymieniane są przez ekspertów przede wszystkim działania edukacyjne na kilku płaszczyznach, ukierunkowane na zwiększanie świadomości społeczeństwa, organmistrzów, organistów i duchowieństwa. Ich elementem powinna być m.in. nauka słuchania instrumentów historycznych różnych epok, umiejętne korzystanie firm organmistrzowskich w Polsce z osiągnięć organmistrzów zachodnich w zakresie rekonstrukcji, intonacji i odbudowy instrumentów. Dodatkowo konieczna jest promocja organów jako instrumentu żyjącego i koncertującego, szczególnie wśród ludzi młodych, ukazanie wysokiego statusu organów jako instrumentu z długą tradycją i ważnego z kulturowego punktu widzenia. Zachowanie tego dziedzictwa wymaga także rozwiązań systemowych, stworzenia nowej struktury, wykazującej się dbałością o historyczne instrumenty i odpowiadającej za wypracowanie nowej, długofalowej koncepcji wykorzystania instrumentarium z uwzględnieniem zjawisk współcześnie zachodzących w życiu społecznym. Konieczne jest także zapewnienie funduszy na prowadzenie profesjonalnych remontów oraz wprowadzenie stosownych regulacji prawnych, zabezpieczających zabytki brzmieniowe europejskiej kultury organo-

wej przed działalnością niewykwalifikowanych w danej dziedzinie organmistrzów. Szczególnym wyzwaniem jest podjęcie próby odbudowania struktury funkcjonowania życia muzycznego opartego o muzykę organową i budownictwo organowe do stanu sprzed pandemii oraz kontynuowanie rozpoczętych projektów budowy lub rekonstrukcji organów, pomimo zewnętrznych trudności.

Wnioski

Organy i muzyka organowa zajmują szczególne miejsce w kulturze, wynikające m.in. z ich związku z *sacrum*. Organy są niewątpliwie ważnym elementem europejskiego dziedzictwa, wymagającym ochrony i działań ukierunkowanych na ich popularyzację w społeczeństwie. Historyczne organy w ostatnim stuleciu doznały wielu strat. Dlatego prowadzone są prace na rzecz zachowania nie tylko ich prospektów jako zabytków sztuki, ale również ich mechanizmów jako zabytków brzmieniowych. Jednak zachowane instrumenty organowe, pomimo ochrony i zabiegów konserwacyjnych, nieustannie ulegają zubożeniu, głównie w wyniku trudności ekonomicznych, wypadków losowych, a także beztroski i zaniedbań wynikających z niewiedzy lub ignorancji (por. M. Urbańczyk 2011).

Analiza danych statystycznych umożliwiła rozpoznanie potencjału poszczególnych krajów Europy w zakresie instrumentów organowych. Wywiady z ekspertami były głównym źródłem informacji na temat współczesnych zagrożeń i wyzwań, w tym związanych z pandemią COVID-19. Zauważono m.in., że w czasie pandemii COVID-19 wzrosła popularyzacja kultury organowej za pośrednictwem Internetu.

Jak słusznie zauważył jeden z ekspertów, należy uwzględniać perspektywę kraju, z jakiego postrzegamy dziedzictwo organowe. Należy zintensyfikować działalność dokumentacyjno-inwentaryzacyjną jako poprzedzającą ochronę tego elementu dziedzictwa kulturowego Europy. Ponadto należy upowszechniać problematykę organów w szerokich warstwach społecznych – od edukacji na poziomie podstawowym po dyskurs publiczny. Włączenie do ochrony organowego dziedzictwa tylko nauk technicznych, bez humanistycznej podbudowy, nie da zadowalających rezultatów (por. M. Urbańczyk 2011).

Przeprowadzone badania mają pewne ograniczenia. Dane dotyczące instrumentów organowych pochodzą z 2011 r. i w niektórych przypadkach mają charakter szacunkowy. Niestety, nie ma dostępnych baz dla poszczególnych krajów Europy. Ponadto nie rozpoznano, jaki jest udział organów zabytkowych w wykazie instrumentów.

W badaniach nie zestawiono danych dotyczących festiwali organowych/muzyki organowej z uwagi na złożoność tematyki i brak baz wiedzy na ten temat w skali poszczególnych krajów Europy. Zauważono jednak, że są one organizowane od wielu lat w licznych ośrodkach na całym świecie. Można je uznać za fenomen kulturowy, gdyż odbywają się najczęściej w sezonie letnim (urlopowym), kiedy nie funkcjonują

instytucje kultury. Wówczas kościoły stają się nie tylko miejscami kultu religijnego, ale także „salami koncertowymi”, przyciągającymi licznych słuchaczy muzyki organowej i sakralnej. Wśród festiwali są zarówno te o bogatych tradycjach, organizowane na najcenniejszych, zabytkowych instrumentach, jak i te w małych ośrodkach miejskich czy wiejskich, gdzie instrumenty organowe nie posiadają wyjątkowych wartości, ale ich możliwości pozwalają poprzez koncerty dotrzeć z wysoką kulturą do zwykłych mieszkańców, rzadko korzystających z ofert instytucji kultury. Ponadto organizacje tego typu wydarzeń towarzyszy „wskrzeszanie” do życia koncertowego zapomnianych lub zaniedbanych historycznych organów lub budowa nowych, pełnowartościowych koncertowych instrumentów (por. M. Wrona 2007). Dzięki powszechnie dostępnym festiwalom, koncertom i nagraniom muzyka organowa staje się dostępna bez ograniczeń, a przez to może być coraz bardziej rozumiana i doceniana. Temat ten będzie przedmiotem dalszych badań. Problemem wartym uwagi jest także wpływ działań wojennych na Ukrainie na kulturę organową Europy w perspektywie odbudowy/rekonstrukcji utraconego dziedzictwa.

Na koniec zaznaczyć należy, że tematyka kultury organowej ma charakter interdyscyplinarny, czego dowodem jest niniejszy artykuł. Podobnie zauważył M. Urbańczyk (2011), podkreślając, że organy ze względu na swą wielowymiarowość są bogatym obszarem badawczym, podlegającym różnorodnym interpretacjom. Treści przedstawione w niniejszym artykule mogą mieć charakter dyskusyjny. Jednak zaznaczyć należy, że reprezentują spojrzenie geografa kultury wzbogacone opiniami ekspertów.

Bardzo dziękuję ekspertom biorącym udział w badaniu za ich cenne opinie. Wyniki badań na temat współczesnych zagrożeń i wyzwań dla dziedzictwa organowego Europy zostały także opublikowane w innej formie w artykule:

Bernat S. (2022). Crisis or Renaissance of Europe's Organ Heritage? *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation*, 72, 126–135.

BIBLIOGRAPHY

ALESCIO A., SEBASTIANELLI M. (2013). *Limitis in the Restoration of Historical Organs*. „Conservation Science in Cultural Heritage”, 10, 101–116.

ANGSTER J., MIKLÓS A. (1995). *Documentation of the sound of a historical pipe organ*. „Applied Acoustics”, 46, 61–82.

BABNIS M. (2012). *Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.

BERGSTEN C.J., ODLYHA M., JAKIELA S., SLATER J., CAVICCHIOLI A., DE FARIA D.L.A., NILKASSON A., SVENSSON J.E., BRATASZ Ł., CAMUFFO D., DELLA VALLE A., BALDINI F., FALCIAI R., MENCAGLIA A., SENESI F., THEODORAKOPOULOS CH. (2010). *Sensor system for detection of harmful environments for pipe organs (SENSORGAN)*. In *8th Indoor Air Quality 2008 (IAQ2008)*.

- BERNAT S. (2013). *Dźwięk a sacrum w krajobrazie*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 21, 11–22.
- BERNAT S. (2021). *Organowe podróże po Polsce – rozwojową formą turystyki*. „Turystyka Kulturowa”, 2 (119), 50–80.
- BERNAT S. (2022). *Pipe organ and organ music in Poland as a part of world heritage*. „Muzeologia a kultúrne dedičstvo/Museology and cultural heritage”, 2, 23–42.
- CHIAVARI C., MARTINI C., PRANDSTRALLER D., NIKLASSON A., JOHANSSON L.G., SVENSSON J.E., ÅSLUND A., BERGSTENET C.J. (2008). *Atmospheric corrosion of historical organ pipes: The influence of environment and materials*. „Corrosion Science”, 50, 2444–2455.
- CRESWELL J.W., CRESWELL J.D. (2018). *Research design: qualitative, quantitative & mixed methods approaches* SAGE Publishing.
- DORAWA M. (2011). *Organy Torunia i okolicznych kościołów*. Toruń: Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki.
- ERDMAN J. (1992). *Organy. Poradnik dla użytkowników*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Europe's Oldest Pipe Organs*, <https://religiana.com/inspire-me/europes-oldest-pipe-organs>, 2 II 2021.
- GERNER M. (2021). *Her majesty, the queen of sounds: Cultural sustainability and heritage in organ craftsmanship and music*. „International Journal of Cultural Property”, 28 (2), 285–310.
- Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/RL/organ-craftsmanship-and-music-01277>, 23 IX 2020.
- Katastrofy i zagrożenia we współczesnym świecie*. (2008). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KEARNEY D. (2010). *Listening for geography: the relationship between music and geography*. „Chimera”, 25, 47–76.
- KEARNEY M.R. (2020). *The Phenomenology of the Pipe Organ*. „Phenomenology & Practice”, 15, 2, 24–38.
- KONIOR A., KOSIŃSKA O., PLUSZYŃSKA A. (2020). *Badania w sektorze kultury. Przyszłość i zmiana*. Kraków: Wydawnictwo Attyka.
- ŁYJAK W. (2017). *Organy Kolegiaty w Ostrowcu Świętokrzyskim*. Ostrowiec Świętokrzyski: WSBiP.
- MICHNIK A. (2020). *Audiosfera epidemii – wstępny zarys*. „Postscriptum do „Glissanda” #36, <http://glissando.pl/aktualnosci/audiosfera-epidemii-wstepny-zarys-postscriptum-do-glissanda-36/>, 20 I 2021.
- Musicam Sacram*, <https://musicamsacram.pl/instrumenty>, 12 II 2021.
- POŹNIAK G. (2018). *O organach z dziećmi i dla dzieci*. Opole: Wydawnictwo Sindruk.
- POŹNIAK G. (2020). *Powojenne losy firmy organmistrzowskiej „Berschdorf” z Nisy*. Opoliensis Musica Ecclesiastica, 7, Opole: Wydawnictwo Sindruk–DIMK.
- RENSCH K. (2011). *Die Orgel – ein zentrales Kulturgut*. „ISOJournal”, 39, 19–25.
- ROSIŃSKI P. (1992). *Zabytkowe organy w województwie kieleckim*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPENNEMANN D.H.R., PARKER M. (2020). *Hitting the ‘pause’ button: What does COVID-19 tell us about the future of heritage sounds?*. „Noise Mapping”, 7, 1, 265–275.
- STEFEK J. (2018). *Odbiorcy muzyki organowej – definiowanie grupy docelowej*. „Konsumpcja i Rozwój”, 2 (23), 94–108.

SZOKA M. (2021). *Potwór kontra nowa muzyka: o współczesnej twórczości organowej nieco subiektywnie*. Łódź: Akademia Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów.

SZOSTAK M. (2021). *The Organ as a Source of Inspiration: The Rebirth of Giant (Paris – Vatican – Licheń)*, *Opoliensis Musica Ecclesiastica*, 9, Opole: Wydawnictwo Sindruk – DIMK.

SZYMANOWICZ M. (1997). *Organy w kościołach Radomia*. Lublin: Polihymnia.

ŠERCER M., KAVIĆ Z. (2013). *The organ – queen of instruments and part of cultural heritage*. “Economy of eastern Croatia yesterday, today, tomorrow. Proceeding GIH Osijek”, Croatia, 2.

TOP20. *The World's Largest Pipe Organs*, <http://www.sacredclassics.com/bigpipes.htm>, 2 II 2021.

TRZASKALIK-WYRWA M. (2006), *Zrozumieć zabytkowe organy*. „Ruch Muzyczny”, 2, 22 <https://kultura.onet.pl/muzyka/gatunki/klasyka/zrozumiec-zabytkowe-organy/m9edrsv>, 23 V 2022.

TRZASKALIK-WYRWA M. (2016). *Organy diecezji siedleckiej. Instrumentarium diecezji siedleckiej. Katalog*. Siedlce – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego – Wydawnictwo Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina.

URBANIAK K. (2013). *Organy Andreasa Hildebrandta w kościele św. Bartłomieja w Pasłęku*. Kraków: UNUM.

URBAŃCZYK M. (2011). *Ochrona i konserwacja organów zabytkowych na tle rozwoju sztuki organmistrzowskiej: wybrane problemy*. Katowice: Akademia Muzyczna im. Karola Szymanowskiego.

World Health Organization. *Coronavirus (COVID-19)*, <https://covid19.who.int/>, 21 V 2022.

WRONA M. (2007). *Tradycje sztuki organowej we współczesnej Polsce*, <https://culture.pl/pl/artykul/tradycje-sztuki-organowej-we-wspolczesnej-polsce>, 2 II 2021.

Zurich Resolution, 2011 Internationales Symposium zur Bedeutung und Zukunft der Orgel 8.-11. September 2011 in Zürich, https://www.zhdk.ch/file/live/07/07ebb66df91da-a5c1697167014a95115d254db38/zuercher_resolution_2011_englisch.pdf, 23 V 2022.

SUMMARY

The modern world is subject to numerous threats, among which climate change and epidemic threats occupy a special place. The organ and organ music have a special place in culture, stemming, among other things, from their connection with the sacred. Organ culture is formed primarily by organ instruments and their manufacture, music, concerts, organ-related festivals and the public's attitude to organs and organ music related to the place of organs and organ music in the consciousness of the public.

Analysis of statistical data has made it possible to recognize the potential of individual European countries in terms of organ instruments. In terms of the number of instruments, the leading countries are: Germany, Great Britain, Italy, France, and the Czech Republic. The other end of the ranking is formed by Montenegro, Bulgaria, Ukraine, Russia, Estonia. After taking into account the area of the country, the order of country is different. The highest instrument density index characterizes the Netherlands, Germany, Belgium, the Czech Republic, the United Kingdom, while the lowest: Russia, Bulgaria, Ukraine, Montenegro, Romania. In contrast, the ratio of instruments per 1,000 inhabitants is highest in the

Czech Republic, Austria, Germany, the Netherlands, Sweden, and lowest in Russia, Bulgaria, Ukraine, Montenegro, Romania.

Interviews with experts were the main source of information on contemporary threats and challenges to Europe's organ heritage.

The main contemporary threats to Europe's organ heritage were cited by the experts as non-professional organ building services, the enormous cost of the restoration work carried out, assuming the use of historical organ building techniques, the incomplete inventory of the pipe organs and the stylistic-periodic classification of existing objects, the globalization of cultural trends, the commercialization, secularization of European societies, the relatively low awareness of organ users and their hosts (mainly the clergy). The replacement of pipe organs in churches and even concert halls with electronic instruments designed to imitate authentic pipe organs has also been recognized.

Climate change was not assessed by the vast majority of experts as a significant factor affecting Europe's organ heritage. Only one expert unequivocally stated that the impact is occurring and is one of the main threats to Europe's organ heritage.

The assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on Europe's organ heritage proved ambivalent. The impact was clearly perceived by only three experts. The COVID-19 pandemic has affected restrictions on organ festivals and concerts. In addition, along with restrictions on the availability of raw materials needed for organ restoration and construction, there has been a reduction in the care of instrumentation in some centers. It was also noted, among other things, that during the COVID-19 pandemic, the popularization of organ culture via the Internet increased.

In view of contemporary threats, documentation and inventory activities should be intensified as preceding the preservation of Europe's organ heritage. In addition, organ issues should be disseminated to broad sectors of society, from primary education to public discourse. A special challenge is to try to rebuild the functioning structure of musical life based on organ music and organ building to its pre-pandemic state, and to continue the organ building or reconstruction projects that have been started, despite external difficulties.

The contents presented in this article may be questionable. However, it should be noted that they represent the view of a cultural geographer enriched by the opinions of experts.

Słowa kluczowe/Keywords:

organy • muzyka • pandemia • zmiany klimatu • geografia muzyki
organ • music • pandemic • climate change • geography of music

Sebastian Bernat – geographer, professor at the university, employed at the Department of Spatial Management of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. His research focuses mainly on landscape perception and transformation, landscape planning and management, and cultural tourism. Author of more than 180 scientific and popular science publications, scientific editor of several collective publications in the field of landscape studies. Author of the monograph “Sound in the Landscape. A geographical approach” (UMCS Lublin Publishing House, 2015). Board member of the Cultural Landscape Commission of the Polish Geographical Society. Organizer of Interdisciplinary Landscape Seminars. Long-time faculty coordinator of the Lublin Science Festival. Passionate about organs and organ music.

e-mail: sebastian.bernat@mail.umcs.pl